

Suomalaiset naistaiteilijat Kolmannen valtakunnan vieraina

■ Tomi Mertanen

Adolf Hitlerin Saksa panosti rajusti uuden kulttuuripolitiikan kehittämiseen ja organisointiin heti kansallissosialistien valtaannousun jälkeen. Omia päämääriä ryhdyttiin propagoimaan erityisesti Pohjoismaissa. Tavoitteena oli lähentää maita kulttuurin avulla Saksaan, minkä seurauksena kansallissosialismin toivottiin saavuttaman vakaan aseman myös Pohjoismaissa. Ideologiseksi lähtökohdaksi nostettiin pohjoinen ajatus, jonka uskottiin vetoavan skandinaaveihin, korostivathan maat keskinäisessä kanssakäymisessäänkin yhteispohjoismaisia juuria.

Kovista ponnisteluista huolimatta Kolmas valtakunta ei koko olemassaolonsa aikana saavuttanut asettamiaan tavoitteita Suomeen suuntaamassaan kulttuuripropagandassa. Vaikka monet yksittäiset vanhat Saksan-ystävät ottivat ilolla vastaan saksalaisten heihin kohdistaman kiinnostuksen, eivät laajat kansanrivit tai virallinen Suomi koskaan todella lämmennyt saksalaisten päämääriä, sillä yleisesti ottaen suomalaiset vierastivat poliittisesti ohjailtua ja yksipuolistuttua saksalaista kulttuuria.

Maiden virallisten suhteiden ajoittaisista ongelmista huolimatta kulttuurisuhteet toimivat koko ajan loistavasti. Musiikissa Suomi nautti Saksassa selvästi suurempaa arvonantoa kuin päinvastoin, olihan suomalainen säveltaide yksi Kolmannen valtakunnan suurimmista ihailun kohteista koko sen olemassaolon ajan. Sama nähtiin myös kirjallisuudessa. Kulttuurin aloista lähinnä elokuvavaihto oli pitkälti saksalaispaineista. Suomeen tuotiin vuosittain runsaasti saksalaisfilmejä, mutta vain ani harva suomalaiselokuva pääsi markkinoille Kolmannessa valtakunnassa. Myös monet elokuvantekijät osoittautuivat Hitlerin-Saksan kannattajiksi.

Tiedemies- ja esitelmävaihdossa maat saivat vieraita suunnilleen yhtä runsaasti, samoin urheilussa. Kuvataiteissa todella kiinteitä suhteita maiden välille ei syntynyt, vaan kontaktit jäivät muutamien suurten näyttelyvaihtojen varaan. Suurin osa suomalaistaiteilijoista vieroksui uutta Saksa sen modernisminvastaisuuden vuoksi. Kannatusta maa sai lähinnä taidekriitikoilta.

Kesällä 1941 alkanut aseveljeys sitoi maat tiukasti yhteen niin poliittisesti kuin kulttuurisestikin. Niinpä toukokuussa 1943 avattiin Berliinin Dahlemissa suuri suomalaisten naistaiteilijoiden näyttely. Aloite oli tullut Saksan valtakunnan naisjärjestöjen johtoilta lokakuussa 1942 Saksan Helsingin-lähetystön välittämänä. Kyse ei ollut edes sota-aikana täysin uniikista tapahtumasta, sillä kyseisen näyttelyn lisäksi järjestettiin molemmissa maissa muun muassa rintamataidenäyttelyitä sekä saksalaisen grafiikan näyttely Helsingissä keväällä 1942. Tosin mainitut näyttelyt olivat kokoluokaltaan selvästi naistaidenäyttelyä pienempiä, eikä niiden propaganda-arvo noussut aivan yhtä suureksi kuin naistaiteilijoiden näyttelyn. Esikuvia näyttelylle onkin haettava 1930-luvun puolivälistä, jolloin Suomessa ja Saksassa järjestettiin suuret vastavuoroiset taidenäyttelyt. Vuoden 1943 näyttely osui varsin mielenkiintoiseen saumaan myös maiden poliittisissa suhteissa, olihan niissä jo tuolloin havaittavissa selviä säröjä. Näyttelyllä ja hyvillä kulttuurisuhteilla koetettiin molemmin puolin selvästi paikata virallisissa suhteissa ilmenneitä ongelmia. Näin oli tehty useasti aiemminkin, aina 1930-luvulta lähtien.

Aloite saksalaisilta

Näyttelyhankkeen alullepanijana oli ilmeisesti itse Saksan valtakunnannaisliiton (*NS-Frauenchaft*,

NSF) johtaja Gertrud Scholtz-Klink, joka vieraili Suomessa lokakuussa 1942. Vierailun aikana Saksan Helsingin-lähetystölle jätettiin näyttelyä koskeva kutsu välitettäväksi edelleen suomalaisille. Kustannuksista vastasi Saksan naisliitto, joka toivoi näyttelyyn lähetettävän maalaustaidetta, kuvanveistoa ja taideteollisuusesineitä.

Muutama päivä saamansa kutsun jälkeen Suomen ulkoministeriö tiedusteli opetusministeriön mielipidettä asiasta. Kantaa puntaroitiin huolella. Vasta tammikuun 1943 alussa opetusministeriö ilmoitti päätöksensä ja totesi suhtautuvansa asiaan epäröiden: "...kun ottaa huomioon taideteosten kuljettamiseen sota-aikana liittyvät suuret vaarat ja kuljetuksesta tänä aikana aiheutuvat huomattavat kustannukset, asianomaisten, ennen kuin he saattavat antaa yksityiskohtaisen selvityksen, mistä taideteoksista, joita näyttelyyn voitaisiin lähettää, olisi saatava tieto siitä, kuinka kauan näytteille lähetettävät taideteokset tulevat olemaan poissa maasta ja mihin aikaan keväällä näyttely aiotaan järjestää. Kuitenkin voidaan jo etukäteen ilmoittaa, että näytteille asetettavat esineet tulisivat olemaan etupäässä maalauksia ja grafiikkaa. Joitain veistoksia ja joku määrä taideteollisuusesineitä sekä mahdollisesti hiukan plastiikkaa voitaisiin todennäköisesti myös näyttelyyn lähettää." Opetusministeriö pyysikin ulkoministeriötä hankkimaan hankkeesta tarkempia tietoja. Se halusi myös tietää, vastasivatko saksalaiset esineiden kuljetuskustannuksista.

Epäröinnistä huolimatta opetusministeriö käynnisti valmistelut saman tien, sillä jo ennen ulkoministeriölle antamaansa vastausta Ateneumin taidekokoelmien amanuenssi Aune Lindström lähestyi henkilökohtaisesti erästä Saksan naisliiton edustajaa kysellen tältä lisätietoja hankkeesta. Opetusministeriö oli siis ottanut jo syksyllä yhteyttä Lindströmiin ja pyytänyt tätä valmistelemaan näyttelyä. Saksalaisille Lindström ehdotti ajankohdaksi tulevaa toukokuuta. Henkilökohtaisena toiveenaan hän myös esitti, että esillä olisi vain elävien naistaiteilijoiden teoksia, sillä keräilijät eivät mielellään asettaneet arvo-omaisuuttaan vaaraan sodan pyörteisiin. Saksalaisille Lindström selitti aloittavansa näyttelyn järjestelyn lähipäivinä – vaikkei virallista päätöstä ollut vielä edes tehty.¹

telyn järjestelyn lähipäivinä – vaikkei virallista päätöstä ollut vielä edes tehty.¹

Tammikuun puolivälissä ulkoministeriö kyseli Saksan Helsingin-lähetystöltä tarkennuksia hankkeesta. Kopio opetusministeriön kysymyksistä lähetettiin myös Suomen Berliinin-lähetystölle. Kyselylomakkeesta hämmästynyt lähetystösihteeri H. R. Martola ilmoitti kuitenkin saman tien, että vastausten piti jo olla Suomen viranomaisten tiedossa. Hän kummeksui kysymystä kuljetuskustannusten maksajasta, olivathan saksalaiset alusta saakka olleet valmiit ne maksamaan – Martolasta siihen ”perustuivat koko näyttelyn järjestämisen mahdollisuudet”. Lähetystösihteeri oli keskustellut saksalaisten kanssa näyttelyn järjestämisestä huhti- tai toukokuussa. Aluksi se olisi pari kuukautta Berliinissä, mistä se jatkaisi edelleen Müncheniin, Salzburgiin ja Wieniin ollen kuukauden kussakin kaupungissa. Esineitä näyttelyyn piti Martolan mielestä lähettää ainakin sata. Ja mikäli näyttely haluttiin Berliiniin toukokuulle, oli aineisto näyttelykatalogiin saatava viimeistään helmikuun puolivälissä Saksaan. Asialla alkoi olla kiire, sillä luetteloon piti liittää kuvia teoksista ja taiteilijoista elämäkertatietoineen.

Tällä välin opetusministeri oli epävirallisesti valinnut Lindströmin näyttelyn suomalaiseksi järjestelijäksi. Niinpä Martolalta saadut tiedot välitettiin ulkoministeriöstä opetusministeriölle ja Lindströmille. Suomessa järjestelyt olivatkin tammikuun lopulla jo täydessä käynnissä, ja ulkoministeriön jaostopäällikkö Olavi Wanne vakuutti Martolalle, että ”teemme täällä voitavamme, ja voimme näin hyvällä omallatunnolla jäädä odottamaan näyttelyn avajaisia – tai sitä

1 Saksan Helsingin-lähetystö UM:lle 10.10.1942: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Opetusministeri Kukkonen UM:lle 7.1.1943: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Opetusministeri Kukkonen UM:lle 2.1.1943, n. 133/52 KD: Da73, I. OPMA, KA; Opetusministeri Kukkonen Lindströmille 13.2.1943: H41. STS, ATA; Lindström Barbara Apeltille 28.12.1943: H41. STS, ATA.

tavanomaista peruutusta”² Sodan vuoksi monia kulttuuritilaisuuksia oli jouduttu perumaan puolin ja toisin.

Vajaata viikkoa myöhemmin Martola välitti jälleen uutta tietoa. Saksalaiset olivat ilmoittaneet näyttelyn pitopaikaksi Berliinissä naisliiton Gasthausin, jonne mahtui noin 65 taulua, noin 12 veistosta sekä runsaasti pienesineitä. Lähetystösihteerin tulkinnan mukaan näytille voitiin siis lähettää ainakin 80 taulua ja 15 veistosta sekä lisäksi vielä muita esineitä. Myös aika-tilaan oli tehty muutoksia. Näyttelyn todettiin viipyvän Berliinissä puolitoista kuukautta sekä vierailijan sitten Münchenissä, Strasbourgisessa, Wienissä ja Posenissa. Saksalaiset halusivat myös tietää, olivatko suomalaiset valmiita myymään näyttelyesineitä. Nälkä oli muutenkin kasvanut syödessä, sillä naisliitto toivoi näyttelyyn liittyen myös suomalaista esitelmöitsijää, joka esiintyisi Berliinin ohella myös muualla maassa. Ensimmäinen esitelmä olisi avajaisten yhteydessä, minkä lisäksi näyttelyn aikana järjestettäisiin noin kolme erillistä tilaisuutta 350–400 henkilölle teetarjoiluineen, musiikki-, esitelmä- sekä lausuntonumeroineen. Avajaisiin sen sijaan oli tarkoitus kutsua vain noin sata merkittävää vierasta molemmista maista.

Saksalaisten toimintatarmo vakuutti lopulta myös opetusministeriön. Helmikuun puolivälissä se teki virallisen päätöksen näyttelyn lähettämisestä Saksaan. Viralliseksi suomalaiseksi järjestäjäksi nimetylle Lindströmille opetusministeriö myönsi 10 000 markkaa kulujen peittämiseksi raha-arpajaisten voittovaroista. Tohtorinnaa pyydettiin mahdollisimman pikaisesti laatimaan lista näyttelyesineistä ja tieto siitä, milloin ne lähetettäisiin Saksaan. Suomalaiset varautuivat myös ottamaan teoksille kotimaisen yleisvakuutuksen, mutta siitä luovuttiin saksalaisten ilmoitettua hoitaneensa asian koti-

2 Martola Wanteelle 20. ja 23.1.43: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; UM Saksan Helsingin-lähetystölle 12.1.1943: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Wanne Martolalle 27.1.1943: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA.

maassaan.³

Lindström oli aloittanut teosten valinnan jo vuodenvaihteessa. Tammikuun puolivälissä hän kirjoitti myös taidemaalari Helene Schjerfbeckille ja hovi-intendentti Gösta Stenmanille, joka omisti Schjerfbeckin taulujen esitysoikeudet. Schjerfbeckiltä Lindström halusi luvan pyytää tämän tauluja Stenmanilta. Samana päivänä Lindström kirjoitti Stenmanille, etteivät näyttelyteoksiksi saksalaisille luonnollisestikaan kelpanneet ”mitkään ’extreme’ maalaukset”, sillä niitä ei uudessa Saksassa suvaittu. Lindströmistä maalaajattaren skaala oli kuitenkin niin laaja, että sieltä varmasti löytyisi muutama sopiva taulu. Stenman kuitenkin kieltäytyi antamasta teoksia, sillä osallistumisesta aiheutuva riski oli aivan liian suuri. Paria päivää myöhemmin Schjerfbeck ilmoitti Lindströmille, ettei hän voinut sopia taulujensa lähettämisestä näyttelyyn, vaan siitä piti sopia Stenmanin kanssa. Ulkomministeriön tiedusteluun hankkeen etenemisestä Lindström joutuikin ilmoittamaan, että hänellä oli ollut pieniä vaikeuksia saada taiteilijoita lainaamaan teoksiaan pitkäksi ajaksi ulkomaille. Silti hän uskoi näyttelyn kokoamisen onnistuvan ajoissa.

Koska Schjerfbeck oli yksi merkittävimmistä suomalaisista naistaiteilijoista, halusi Lindström välttämättä saada hänen teoksiaan näyttelyyn. Selväksi oli kuitenkin tullut, ettei niitä Stenmanilta ollut saatavilla. Niinpä Lindström pyysi muutamaa Schjerfbeckin tauluja omistanutta yksityishenkilöä antamaan teoksensa lainaan. Neuvottelut sujuivat hyvin, ja hän sai kaikkiin kolme maalausta. Maaliskuuhun mennessä myös Schjerfbeck oli saanut tiedon Lindströmin tekosista. Kirjeessään tohtorinnalle taiteilija paheksui, että koska hän ei ollut luvannut yhtään omaa työtään Saksan-näyttelyyn, hän toivoi, ettei hänen töitään esitettäisi siellä muiltakaan lainattuna. Hän pyysi Lindströmiä palauttamaan lainaamansa taulut. Tähän Lindström ei

3 Martola Wanteelle 28.1.1943: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Opetusministeri Kukkonen UM:lle 13.2.1943, n. 133/52 KD: Da73, I. OPMA, KA; Opetusministeri Kukkonen Lindströmille 13.2.1943: H41. STS, ATA.

suostunut. Hän pahoitteli Schjerfbeckille väärinymmärrystään, sillä koska Schjerfbeck tai Stenman eivät missään vaiheessa olleet kieltäneet lähettämistä maalaajattaren töitä Saksaan, oli niitä nyt sinne menossa. Lindström totesi luulleensa kiellon koskeneen vain Stenmanin hallussa olleita teoksia. Tässä vaiheessa kielto tuli yksinkertaisesti liian myöhään, sillä taulut oli jo pakattu, niistä oli tullut maksettu ja ne odottivat enää kuljetusta Saksaan. Myös näyttelyluettelot oli jo painettu. Schjerfbeck taipui päätökseen.

Maaliskuun alussa Lindström oli lähettänyt jaostopäällikkö Wanteelle luettelon näyttelyyn osallistuvista teoksista. Aineisto oli tuolloin täysin koottuna ja kuljetusvalmiina. Ongelmana olivat vain Berliinin pommitukset, minkä vuoksi Lindström tiedusteli opetusministeriöltä, halusiko se edelleen toimittaa arvotekokset Saksaan. Päätöksestä pidettiin kiinni, mutta pommitusten vuoksi suomalaiset viivytelivät koko maaliskuun ja taulut toimitettiin vasta huhtikuussa. Teokset ennätivät Berliiniin vain muutamaa päivää ennen 30.4. sovittuja avajaisia. Alkua jouduttiinkin lykkäämään parilla viikolla ja näyttely avattiin 18.5. Päätös pitäytyä näyttelyn järjestämisessä oli ilmeisen poliittinen, olihan olemassa aito uhka teosten tuhoutumisesta. Huhtikuussa Lindström ilmoitti ulkoministeriölle, ettei halunnut itse osallistua avajaisiin työkiireidensä vuoksi. Hän ei sanojensa mukaan edes pitänyt näin suppean näyttelyn ollessa kyseessä intendentin osallistumista välttämättömänä. Myös laatimansa esitelmän hän saattoi toimittaa Saksan jonkun toisen pidettäväksi.⁴ Ulkoministeriö ei antanut periksi, vaan Lindströmin oli matkustettava Berliiniin. Hän viipyi maassa kolme viikkoa.

Loistokkaat avajaiset

Päivää ennen näyttelyn avajaisia se esiteltiin lehdille. Saksan naisliiton edustajat piti-

4 Lindström Schjerfbeckille 17.1. ja 13.3.1943: ko 1. HSK, KKA; Lindström Stenmanille 17.1.1943: ko 1. HSK, KKA; Schjerfbeck Lindströmille 18.1. sekä 11. ja 19.3.1943: ko 1. HSK, KKA; Wanne Martolalle 27.1.1943: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Lindström Wanteelle 5.3.1943 sekä pvmt:n ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA.

vät tapahtumaa neljä vuotta sotineiden maiden voimannäytteenä. Huomiota kohdistettiin erityisesti lottajohtaja Fanni Luukkoselle ja Aune Lindströmille, jotka olivat kutsuttuina tilaisuudessa läsnä. Kiitossanoissaan Lindström tervehdi sydämellisesti aseveljeä todeten, ettei Suomen naistaide juuri eronnut maan miestaiteesta, koska sukupuolet olivat tasa-arvoisia.

Toukokuun 18. päivänä NS-Frauschafthin talossa Berliinin Dahlemissa vietetystä ”Ausstellung finnischen Künstlerinnen und Kunsthandwerkerinnen” -näyttelyn avajaistilaisuudesta muodostui hieno juhla. Läsnä oli muun muassa NSF:n johtaja Gertrud Scholtz-Klink, Berliinin ylipormestari Ludwig Steeg, puolueen, valtion, puolustusvoimain sekä taide-elämän edustajia, lähettiläs T. M. Kivimäki puolisoineen, näyttelyn komissaari Aune Lindström sekä Lotta Svärd ry:n johtajista Fanni Luukkonen, Maja Genetz ja Beatrice Gripenberg. Paikalla oli lisäksi joukko muita kutsuttuja suomalaisnaisia. Avauspuheessaan Scholtz-Klink julkatoi Saksan naisten ilon Suomen ja Saksan naisten keskinäisen kosketuksen mahdollistumisesta sivistyksen alalla monista vaikeuksista huolimatta: näyttely toimi maiden suhteiden lähentäjänä. Erityisen iloinen hän oli Suomen suurimman naisjärjestön Lotta Svärdin puheenjohtaja Luukkosen saapumisesta tilaisuuteen. Vastauspuheessaan lähettiläs Kivimäki kertaili maiden sivistyksen yhtymäkohtia. Hänestä ne saivat syvällisimmän ilmauksensa taistelussa elämästä ja kuolemasta yhteistä vihollista vastaan. Avajaisten jälkeen lähettiläs tarjosi puolisoineen päivällisen Suomen lähetystössä sekä näyttelyn että lottajohtaja Luukkosen vierailun kunniaksi. Läsnä olivat muun muassa Scholtz-Klink, Saksan naisliiton varapuheenjohtaja Else Paul, Genetz ja Gripenberg sekä Berliinin komendantti, kenraaliluutnantti von Haase. Myöhemmin illalla lähetystösihteeri Martola järjesti vielä teekutsut. Valtakunnanjohtaja Alfred Rosenberg vieraili näyttelyssä sen avajaispäivänä.

Avajaisissa esitelmäinyt näyttelyn suomalainen komissaari Aune Lindström palasi kotimaahan kesäkuun alussa kierreltyään puhumassa Dresdenissä, Leipzigissa, Rostockissa ja Schwerinissä vanhemmasta suomalaisesta taiteesta

sekä Berliinissä suomalaisista naistaiteilijoista. Kaikkialla salit olivat täynnä kuulijoita ja ihmiset osoittivat suurta mielenkiintoa suomalaisia sekä suomalaista taidetta kohtaan.⁵

Esillä oli kaikkiaan 136 esinettä: maalauksia, grafiikkaa, veistoksia ja keramiikkaa. Näyttely keräsi saksalaislehdissä runsaasti huomiota, sillä vain naistaiteeseen keskittyvä katselmus oli silloisissa oloissa hyvin erikoinen tapahtuma. Arvostelut olivat pääsääntöisesti kiittäviä, ja teosten katsottiin esittävän aitoa suomalaisuutta. Jälkikäteen ajatellen ironista oli se, että kritiikkiä sai osakseen lähinnä Helene Schjerfbeck, joka saksalaisista vaikutti ”loitonneen hieman liian kauaksi terveestä, väriä rakastavasta elinvoimasta” – kyse oli uudelle Saksalle vieraasta rappiotaiteesta. Silti Schjerfbeckiä pidettiin taiteilijana erinomaisena. Erityistä kiitosta keräsivät kuvanveistäjät Essi Renvall ja Gerda Qvist, ja myös suomalaisen grafiikan taiteellinen taso todettiin saksalaislehdissä korkeaksi. Näyttely oli todellinen myyntimenestys, sillä jo Berliinissä myytiin lähes puolet kaupan olleista teoksista. Ostajien joukossa olivat muun muassa Berliinin ylipormestari Ludwig Steeg, Kulturamt der Stadt Wien ja maailmankuulu Albertinamuseo, johon hankittiin suomalaista grafiikkaa. Kaikkiaan kaupaksi meni noin 30 taiteilijan teoksia. Eniten myytiin keraamikkojen Rut Brykin (10 kpl) ja Toini Muonan (7 kpl) töitä.⁶

Ongelmia kasaantuu

Berliinissä näyttelyn oli määrä olla kesäkuun puoliväliin saakka. Sieltä sen piti suunnitelmien mukaan siirtyä Müncheniin (10.7.–3.8.), Wieniin (20.8.–13.9.) ja lopuksi Poseniin (16.10.–

5 AA Helsingin-lähetystölle 2.3.1943 ja von Blücher AA:alle 6.5.1943: ko 7, Berichte. 6436/H61929 ja 61927. DGH/AA (KA); von Blücher AA:lle n. 1080, 13.5.1943: ko 7, Berichte. 6436/H61933. DGH/AA (KA); Richter 1945, 182, 185–186; Suomen Kuvalehti n. 22/1943, 666; HS 19.5.1943, ”Rouva Scholtz-Klink avasi naistemme taide-näyttelyn”; US 18.5.1943, ”Suomalaisten naistaiteilijain näyttely Berliinissä avataan yleisölle tänään”; US 19.5.1943, ”Suomen naistaiteilijain ja taideteollisuuden harjoittajain näyttelyn avajaiset Berliinissä eilen”; US 9.6.1943, ”Suomalaisten naistaiteilijain näyttelyllä Berliinissä...”

6 HS 20.10.1943, ”Naistaiteilijaimme näyttelystä myyti runsaasti teoksia Saksaan”; US 20.5.1943, ”Suomalaisten taiteilijattarien näyttely Berliinissä”; US 9.6.1943, ”Suomalaisten naistaiteilijain näyttelyllä Berliinissä...”

1.11.), minkä jälkeen teokset piti palauttaa takaisin Suomeen. Kaavailut eivät pitäneet kutiaan. Syyskuussa Martola ilmoitti ulkoministeriölle, että Münchenin suunniteltu näyttelypaikka oli tuhoutunut pommituksessa, joten näyttelyä ei voitu siellä järjestää. Teokset kuljetettiin suoraan Poseniin, mutta esitystilat olivat huonossa kunnossa. Esineet sijoitettiin kaupungissa suoraan varastoon. Lokakuun lopulla Lindström selitti ulkoministeriölle, että ellei näyttelyä aiottu esittää Posenissa, oli ministeriön vaadittava saksalaisia palauttamaan teokset saman tien Suomeen. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan vielä tammikuussa 1944 Martola viestitti ulkoministeriölle näyttelyn edelleen olevan varastossa, missä se pommituksista huolimatta oli säilynyt ehjänä. Myymättömien teosten kuljetus Suomeen oli viivästynyt, koska siitä vastannut saksalaisyritys oli tuhoutunut sodan jaloissa. Reichfrauenführung ehdottikin, että se saisi asettaa näyttelyn suunnitellusti Poseniin, siksi kunnes kuljetus järjestyisi. Lähetystö vastasi pyyntöön omalla vastuullaan myönteisesti sillä ehdolla, että kuljetuksen selvittyä näyttely oli välittömästi lopetettava. Avajaisia vietettiin Posenissa 9.1.1944 – miltei kolme kuukautta aikataulusta myöhässä.⁷

Helmikuun alussa Suomen ulkoministeriö vaati Berliinin-lähetystöltä toimia teosten palauttamiseksi välittömästi kotimaahan. Martola lupasi tehdä parhaansa. Kuun puolivälissä Saksan naisliitto ilmoitti lopettaneensa näyttelyn Posenissa ja palauttavansa myymättä jääneet noin 30 teosta saman tien. Saksalaiset selittivät laittavansa työt maaliskuun puolivälissä Suomeen lähtevään laivaan. Alus saapui satamaan maaliskuun lopulla, teoksista vain ei näkynyt merkkiäkään. Asiaa selvitetessä ilmeni, ettei töitä ollut edes lähetetty mainitussa laivassa. Toukokuun lopulla lähetystösihteeri Martola sai kuulla teosten lähteneen paluumatkalle

7 Martola UM:lle 5.4. ja 11.9.1943 sekä 6.1.1944: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Asanti Lindströmille 11.1.1944: H41. STS, ATA; Lindström Wanteelle 30.10.1943: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Lindström (konsepti) Valtionkonttorille 23.12.1943: H41. STS, ATA.

muutama päivä sitten. Lopulta taulut saapuivat Suomeen 6.6.1944 – puoli vuotta sovitusta myöhässä. Esineet vastaanottanut Lindström ei ollut täysin tyytyväinen, sillä kaksi taulua oli vahingoittunut pahoin. Hän otti yhteyttä Saksaan korvausten saamiseksi, tuloksetta.

Saksalaisille tuotti vielä ylivoimaista vaikeutta toimittaa ostettuja tauluja niiden uusille omistajille. Esimerkiksi muuan suomalainen oli maksanut ostamansa kaksi taulua helmikuussa 1944 Saksan markoissa, mutta hän ei ollut vielä kesäkuussakaan nähnyt taulujaan. Toisen ongelman muodostivat myydyistä tauluista tilitettävät maksut, joita ei saatu Suomeen. Useat henkilöt tiedustelivat asiaa ulkoministeriöltä pitkin vuotta. Joulukuussa 1944 ministeriön oli viimein pakko ilmoittaa, ettei sille ollut toimitettu mitään saatavia Saksasta. Lindström ei tiennyt asiasta sen enempää. Kaikkiaan 36 taiteilijaa oli yhteensä saamassa lähes 337 000 markkaa. Helmikuussa 1945 opetusministeriö päätti antaa raha-arpajaisten voittovaroista kyseisen summan Lindströmille, jotta tämä maksaisi saksalaisilta jääneet velat taiteilijoille. Kirjeen liitteenä seuranneen listan mukaan naistaiteilijoiden näyttelystä myytiin kaikkiaan 93 erilaista teosta, niin maalauksia, grafiikkaa kuin muitakin taidesineitä.⁸

Vaikka näyttely saikin Saksassa osakseen suurta huomiota niinä aikoina kun se oli esillä, ei sen avulla suuremmin pystytty parantamaan maiden suhteita. Näyttelyn loppuvaiheet lähinnä saivat suomalaiset huonolle tuulelle, olihan

8 Ks. Wanteen ja Martolan väliset puhelinsanommat 3.–4.2.1944: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Wanteen puhelinsanoma Berliin-lähetystölle 10.5.1944: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Martola UM:lle 11.2. ja 2.6.1944: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Lindström Wanteelle 8.6.1944: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Paavo Avo Lindströmille 9.6.1944: H41. STS, ATA; UM:n jaostopäällikön ilmoitus 11.12.1944: ko 51, Saksan naisliiton kutsu osallistua taidenäyttelyyn Berliinissä keväällä 1943. 65. UMA; Opetusministeri Takki Valtio-konttorille 5.2.1945: H41. STS, ATA; Opetusministeri Takki Lindströmille 5.2.1945: H41. STS, ATA; Lindström OPM:lle (konsepti) pvmtn: H41. STS, ATA.

suuri osa teoksista lainattu yksityisistä kokoelmista – välillä näytti jo siltä, että taulut jäisivät lopullisesti Kolmanteen valtakuntaan. Vaikeuksista huolimatta näyttely oli kuitenkin osoitus Suomen ja Saksan välillä vallinneista erittäin lämpimistä kulttuurisuhteista, sillä ilman niitä teoksia ei olisi sota-aikana lähetetty pommitus-tuhojen keskelle.

Se, että suomalaiset olivat myös sota-aikana innokkaita tarjoamaan omaa kulttuuriaan Kolmanteen valtakuntaan, johtui suurelta osin realiteeteista: muualle sitä ei oikein voitu viedä. Suunnitelmissa ja tavoitteissa tähän kyllä pyrittiin, mutta käytäntö soti vastaan.

Kulttuuriyhteistyö toimikin pääsääntöisesti koko ajan selvästi paremmin kuin maiden poliittiset suhteet. Käytännön kulttuurivaihdossa ei missään vaiheessa eletty vastaavanlaisia kriisejä kuin politiikassa. Pieniä viitteitä kulttuurisuhteiden mahdollisesta ajautumisesta ongelmiin saatiin keväällä 1943 Suomen erillisrauhakeskustelujen aikaan, mutta mitään konkreettista saksalaisten vihjailusta ei seurannut. Tätä taustaa vasten suostuttiin myös naistaiteen lähettämiseen Kolmanteen valtakuntaan.

Lähteet

Alkuperäislähteet:

Ateneumin taidemuseon arkisto (ATA), Helsinki
Suomen Taideakatemian säätiö (STS)

Näyttelyt: Naistaiteilijat Saksassa 1942–1944, H41.

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Archiv des Auswärtigen Amts (AA)

Deutsche Gesandtschaft Helsinki (DGH)

Berichte 1943, ko 7.

Opetusministeriön arkisto (OPMA)

Kirjekonseptit 1943, Da73, I.

Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA), Helsinki

Kansainvälinen näyttelytoiminta, Signum 65: Nais-taiteilijoiden näyttely Berliinissä keväällä 1943, ko 51.

Kirjallisuus:

Richter, Edvard. 1945. Taidekatsaus vuosiin 1943–1945.

Teoksessa *Suomen taiteen vuosikirja 1945*, toimittaneet L. Wennervirta ja Y.A. Jäntti. WSOY: Porvoo.

Lehdet:

Helsingin Sanomat (HS) 1943.

Suomen Kuvalehti 1943.

Uusi Suomi (US) 1943.

Kirjoittaja on filosofian tohtori ja Cuporen tutkija.